

MAZOGLEKĻA RĪCĪBU ATSITIENA EFEKTU NOVĒRŠANA

KLIMATA POLITIKAS REKOMENDĀCIJAS NR. 3

Šis projekts ir saņēmis finansējumu no Eiropas Savienības pētniecības un inovācijas programmas "Apvārsnis 2020" saskaņā ar granta līgumu Nr. 101003880.

Par saturu atbild vienīgi autori. Tas ne vienmēr atspoguļo Eiropas Savienības viedokli. Ne Eiropas Klimata, infrastruktūras un vides izpildāģentūra (CINEA), ne Eiropas Komisija nav atbildīga par tajā ietvertās informācijas izmantošanu.

IEVADS

Pētnieciskajā projektā “1,5 °C dzīvesveids ES: klimatu saudzējoša dzīvesveida popularizēšanas un ieviešanas rīcībpolitika un rīki” ir izceltas četras mazoglekļa dzīvesveida rīcības ar lielu ietekmi, kuru ieviešana var būtiski mazināt klimata pārmaiņas: 1) atteikšanās no automašīnas par labu sabiedriskajam transportam, velosipēdam un iešanai, 2) pāreja uz atjaunīgās enerģijas apkures sistēmām un dzīvojamās platības samazināšana, 3) uztura maiņa patērējot vairāk augu valsts produktus, un 4) samazināta pārvietošanās ar lidmašīnu (skatīt 2. politikas rekomendācijas). Lai gan šādas rīcības mazina patēriņa radīto klimata ietekmi, pastāv risks, ka atsitiena efekti jeb neparedzētas sekas var neplānoti palielināt oglekļa pēdu citā jomā.

Cilvēki ar augstu vides vērtību apziņu un aktīvu iesaisti kopienu tīkļos, visticamāk, saglabās zemu oglekļa emisiju līmeni, mazinās atsitiena efektus, un izvēlēsies klimatam draudzīga dzīvesveida rīcības, ko var pielāgot dažādos mērogos. Rīcībpolitika, kas veicina videi draudzīgas vērtības un stiprina kopienas, var palīdzēt patēriņā ieviest zemu emisiju risinājumus, sekmēt apzinātu videi draudzīgu patēriņu un veicināt labklājību, kas balstīta uz vides vērtībām, tādējādi mazinot atsitiena efektus.

Šis politikas pārskats skaidro atsitiena efekta jēdzienu un, balstoties uz projekta “1,5 °C dzīvesveids ES” secinājumiem, piedāvā rekomendācijas atsitiena efekta mazināšanai vai novēršanai.

- **Kas ir atsitiena efekts?**

Rīcībpolitika un individuālās patēriņa izvēles, kuru mērķis ir samazināt oglekļa pēdu, dažkārt var radīt neparedzētas sekas, kas mazina to efektivitāti – šīs sekas sauc par “atsitiena efektu”. Tas bieži rodas, kad efektivitātes uzlabojumi ļauj ietaupīt līdzekļus, bet ietaupītais tiek novirzīts uz papildu patēriņu. Piemēram, pārejot uz ekonomiskāku automašīnu, cilvēks var sākt braukt biežāk, jo degvielas izmaksas ir zemākas, tādējādi samazinot sākotnēji gaidīto emisiju ietaupījumu. Līdzīgi, uzstādot siltumsūkni, var tikt palielināta iekštelpu temperatūra vai patērēts vairāk enerģijas, jo cilvēks tagad to var atļauties. Tāpat ietaupītos līdzekļus var iztērēt citām precēm un pakalpojumiem, kas var pilnībā neitralizēt sākotnējos klimata ieguvumus.

Atsitiena efekts var rasties arī citās patēriņa stratēģijās, piemēram, ilgāk izmantojot lietas vai pērkot lietotas preces – tādējādi palielinās pieejamie līdzekļi, kurus var izlietot citām precēm, tai skaitā tādām, kam ir augstas oglekļa emisijas. Dažkārt šo efektu pastiprina psiholoģiski faktori, piemēram, “morālā licencēšana” – kad cilvēks, veicot videi draudzīgu izvēli, jūtas attaisnots citās situācijās patērēt vairāk. Piemēram, kāds, kurš pāriet uz augu valsts uzturu, var uzskatīt, ka tas dod viņam “tiesības” biežāk lidot vai vairāk pārvietoties ar automašīnu. Tāpat laika ietaupījums, strādājot no mājām, var tikt izmantots oglekļa ietilpīgām aktivitātēm, piemēram, iepērkoties tiešsaistē.

Tomēr šādus ietaupījumus – gan ekonomiskus, gan laika – ir iespējams novirzīt videi draudzīgā virzienā, izvairoties no atsitiena efekta. Piemēram, ietaupīto naudu no retākas auto izmantošanas var ieguldīt mājas siltināšanā, ilgtspējīgākā uzturā vai kopienas aktivitātēs. Šādas izvēles ne tikai uzlabo dzīves kvalitāti, bet arī palīdz izvairīties no nevēlamiem blakusefektiem, kas varētu vājināt klimatam draudzīgās rīcības ietekmi.

- **Kā var novērst vai ierobežot atsitiena efektu?**

Pētījumi rāda, ka cilvēkiem ar spēcīgām vides vērtībām un izpratni par patēriņa ietekmi uz klimatu ir mazāka tendence radīt atsitiena efektu. Šī cilvēku grupa biežāk novirza ietaupītos resursus uz rīcībām, kas vēl vairāk samazina oglekļa pēdu. Tāpat piederība kopienām, kas veicina ilgtspējīgu dzīvesveidu – piemēram, brīvprātīga vienkāršība, kopīga mantu labošanas prakse vai dārzniecība – palīdz stiprināt videi draudzīga dzīvesveida rīcību noturību. Šāda sabiedrības atbalsta sistēma veicina zemu oglekļa emisiju paradumu nostiprināšanos gan individuālā, gan mājsaimniecību līmenī.

Turklāt šīs kopienas kalpo kā eksperimentālas platformas klimatam draudzīga dzīvesveida praktizēšanai, sniedzot vērtīgas atziņas, kuras var mērogot plašākai sabiedrībai, tādējādi paātrinot pāreju uz 1,5° C dzīvesveidu.

Valdības politika, piemēram, subsīdijas un nodokļu stimuli, var veicināt to, ka ietaupītā nauda un laiks tiek novirzīti aktivitātēm ar zemām oglekļa emisijām. Tāpat patēriņa samazināšana – piemēram, samazinot algota darba apjomu – var palīdzēt ierobežot atsitiena efektu, jo mazāki ienākumi samazina iespēju tērēt līdzekļus emisiju ietilpīgiem produktiem un pakalpojumiem. Šāda pieeja veicina apdomīgāku patēriņu un pievērš lielāku uzmanību nemateriāliem labklājības aspektiem, piemēram, brīvajam laikam, attiecībām un personīgajai izaugsmei, kas samazina arī atsitiena efektu.

Liela loma patēriņa paradumu veidošanā ir arī sabiedrības normām, medijiem un mārketingam, kas tieši ietekmē atsitiena efekta rašanos. Veicinot un popularizējot labklājības pieredzes stāstus, kas balstīti ne tikai uz materiālo bagātību un augstu emisiju produktiem un pakalpojumiem, politikas veidotāji var palīdzēt mazināt pārmērīgu patēriņu un līdz ar to arī atsitiena efektu.

RĪCĪBPOLITIKAS IETEIKUMI

Patērētājiem ir nepieciešams daudzveidīgs atbalsts, lai veicinātu ilgtspējīgu patēriņu un mazinātu atsitiena efektu:

- **Izglītošana un prasmju attīstīšana.** Jānodrošina izglītojošas kampaņas un izpratnes veidošanas programmas, kas mudina patērētājus izvērtēt savas vajadzības, samazināt patēriņu un atkritumus, atkārtoti izmantot lietas un iesaistīties pārstrādē.
- **Kopienas iniciatīvu popularizēšana.** Jāatbalsta mazoglekļa dzīvesveida risinājumus, piemēram, ekociematus, kopienas dārzus, remonta darbnīcas un mantu apmaiņas punktus, kas stiprina solidaritāti un veido ilgtspējīga dzīvesveida praktisku pieredzi.
- **Ilgtspējīgu izvēļu piedāvājums un atbalstīšana.** Jāīsteno tirgus regulējumus, kas pakāpeniski izslēdz augstu oglekļa emisiju preces un pakalpojumus, kā arī jāatbalsta preču marķēšana, lai patērētāji varētu pieņemt informētus lēmumus.
- **Ilgtspējīgas finanšu prakses ieviešana.** Jāveicina stimuli un rīki, kas palīdz patērētājiem ieguldīt ietaupījumus videi draudzīgās iniciatīvās, projektos, piemēram, zaļajos fondos un dabas aizsardzībā.
- **Reklāmas ierobežošana.** Jāregulē reklāmu saturs, lai samazinātu augsta patēriņa dzīvesveida popularizēšanu, tā veicinot ilgtspējīgas kultūras vērtības, alternatīvus labbūtības modeļus un pievilcīgu zaļo dzīvesveidu.

3. PIELIKUMS

DETALIZĒTS METODES KOPSAVILKUMS

1. Literatūras apskats

Atsitiena efekts, kas saistīts ar pāreju uz ilgtspējīgu dzīvesveidu, tika identificēts un analizēts, veicot sistemātisku zinātniskās literatūras pārskatu. Pētījuma galvenais mērķis bija izpētīt, kā izmaiņas mobilitātes, mājokļa, uztura un atpūtas paradumos var radīt neparedzētas sekas, kas samazina vides ieguvumus.

Zinātniskās literatūras avotu atlase sākās ar sistemātisku meklēšanu SCOPUS datubāzē, ko papildināja sekundāras metodes, piemēram, atsauču ķēdes. Tika iekļauti raksti, kas atbilda noteiktiem kritērijiem – publicēti pirms 2023. gada 31. maija, recenzēti un angļu valodā. Sākotnēji identificēti 82 raksti, vēl 10 pievienoti papildu meklēšanā. Pēc virsrakstu un kopsavilkumu pārbaudes atlasei tika izvēlēti 114 raksti. Turpmākā meklēšana, koncentrējoties uz specifiskiem dzīvesveida faktoriem, atklāja vēl 17 atbilstošus rakstus, tādējādi gala izlasē iekļaujot 131 rakstus.

Katrs raksts tika analizēts un kodēts, izmantojot datu kvalitatīvās analīzes rīku NVivo 12. Kodēšanas rezultāti tika klasificēti pēc patēriņa jomām, atsitiena mehānismu veidiem (ekonomiskiem, psiholoģiskiem un saistītiem ar laika izmantošanu), atsitiena efekta apmēra un tā mazināšanas stratēģijām. Analīzē tika uzsvērtas tiešās, netiešās un makroekonomiskās ietekmes savstarpējā saistība.

2. Ekspertu domnīcas

Lai papildinātu literatūras apskatu, piecās valstīs tika organizētas vairākas ekspertu domnīcas. To mērķis bija kontekstualizēt literatūrā identificētos atsitiena efektus un veidot kopīgas stratēģijas to mazināšanai. Šajās domnīcās kā eksperti piedalījās politikas veidotāji, pētnieki un 1,5 °C dzīvesveida īstenotāji.

Domnīcas tika strukturētas pēc trim galvenajiem uzdevumiem:

1. **Atsitiena efektu kartēšana** – dalībnieki identificēja galvenos atsitiena mehānismus dažādās patēriņa jomās;
2. **Riska un ķēdes reakciju analīze** – tika novērtētas iespējamās pozitīvās un negatīvās ietekmes, kas varētu rasties no noteiktām ilgtspējīgām praksēm;
3. **Mazināšanas stratēģiju izstrāde** – dalībnieki ierosināja praktiskus risinājumus atsitiena efektu ierobežošanai.

Domnīcu dati tika sistemātiski dokumentēti, izmantojot detalizētas piezīmes un stenogrammas. Tematiskā analīze atklāja modeļus un ieskatus par to, kā dalībnieki uztver un ierosina pārvaldīt atsitiena efektus savā dzīvesveidā.

3. Analītiskais ietvars

Projektā izmantotais analītiskais ietvars ietvēra vairākas atsitiena efektu perspektīvas, lai izprastu ilgtspējīga patēriņa neparedzētās sekas:

1. **Ekonomiskie mehānismi** – pētīta izmaksu ietaupījumu pārdale, kur ietaupītie līdzekļi tiek novirzīti uz precēm vai pakalpojumiem ar augstākām emisijām;
2. **Psiholoģiskie faktori** – analizēta morālā licencēšana, kad indivīdi pēc vienas videi draudzīgas rīcības atļaujas pretēju, videi kaitīgāku rīcību;
3. **Laika pavadīšanas efekts** – aplūkota laika sadalījuma maiņa un tās iespējamā ietekme uz emisiju pieaugumu, piemēram, ja atbrīvotais laiks tiek izmantots augstas oglekļa intensitātes aktivitātēm.

Šī daudzdimensionālā pieeja ļāva izprast savstarpējo mijiedarbību starp dažādiem atsitiena efektiem un izstrādāt efektīvākas mazināšanas stratēģijas. Turklāt jauno tehnoloģiju dzīves cikla posmos ietvertā enerģija un emisijas tika analizētas kā daļa no plašākas atsitiena efekta sistēmas.

REZULTĀTI PAR ATSITIENA EFEKTIEM PATĒRIŅĀ JOMĀS

Pārvietošanās. Šajā jomā dažādās dzīvesveida izmaiņās tika novērots ievērojams atsitiena efekts. Pāreja no autobraukšanas uz braukšanu ar velosipēdu vai iešanu kājām bieži vien radīja atsitiena efektu 23 līdz 68 % apmērā, galvenokārt tāpēc, ka finanšu ietaupījumus novirzīja uz tādu rīcību, kā lidojumi. Automašīnu koplietošanas pakalpojumi, vienlaikus samazinot vajadzību pēc personīgajiem transportlīdzekļiem, izraisīja netiešu atsitiena efektu līdz pat 135 %, jo dalībnieki palielināja ceļošanas biežumu vai attālumus. Tika konstatēts, ka attālinātais darbs, kas sākotnēji tika uzskatīts par mazietekmīgu risinājumu, veicina pārcelšanos tālāk no darba vietām un palielina ar darbu nesaistītu ceļošanu.

Mājoklis. Ar mājokli saistītas izmaiņas, īpaši energoefektivitātes uzlabojumi, parādīja ievērojamu atsitiena efektu. Piemēram, ēku siltināšanas vai siltumsūkņu uzstādīšanas tiešais atsitiena efekts svārstījās no 10 līdz 30 %, bet papildu enerģijas efekti sasniedza līdz pat 67 %. Dzīvojamo platību samazināšana, kas ir uz pietiekamību balstīta stratēģija, bieži vien izraisīja netiešu atsitienu, jo finanšu ietaupījumus iztērēja citām precēm un pakalpojumiem, kas rada lielas oglekļa emisijas. Uzvedības maiņas, piemēram, iekštelpu temperatūras pazemināšana, uzrādīja salīdzinoši mazāku atsitiena efektu (7 %) minimālās ietekmes dēļ. Tomēr finansiālie ieguvumi bieži izraisīja papildu tēriņus, mazinot vispārējos ilgtspējības ieguvumus.

Uzturs. Uztura jomā tādas izmaiņas kā pārtikas izšķērdēšanas samazināšana vai pāreja uz augu izcelsmes uzturu uzrādīja lielu atsitiena efektu amplitūdu. Pārtikas izšķērdēšanas samazināšana, lai arī ietekmīga, bieži noveda pie papildu tēriņiem par augstākas kvalitātes pārtiku vai ar to nesaistītām precēm, tāpēc atsitiena efekts svārstās no 23 līdz 77 %. Līdzīgi arī pāreja no gaļas uz augu valsts uzturu uzrādīja atsitiena efektu no 25 līdz 88 %, ko noteica citu preču patēriņa pieaugums. Mājsaimniecībām ar augstiem ienākumiem bija tendence uzrādīt zemāku atsitiena efektu, salīdzinot ar grupām ar zemiem ienākumiem, iespējams, tēriņu modeļu atšķirību dēļ.

Atpūta. Atpūtas aktivitātēs pozitīvo ietekmi, piemēram, samazinātas emisijas no koplietošanas izmitināšanas pakalpojumiem (piemēram, *Airbnb*), bieži vien kompensēja ceļošanas pieaugums. Atpūtas mājokļu koplietošana samazināja naktsmītņu oglekļa emisijas, bet veicināja kopējo ceļojumu un tūrisma neto pieaugumu par 2 %. Šie atklājumi uzsvēr, cik sarežģīta mijiedarbība valda starp ilgtspējīgu praksi brīvā laikā un tās neparedzētajām sekām.

TURPMĀKAI LASĪŠANAI

Richter, J.L. et al. (2024) “1.5° lifestyle changes: Exploring consequences for individuals and households.” *Sustainable Production and Consumption*, 50, 511–525.

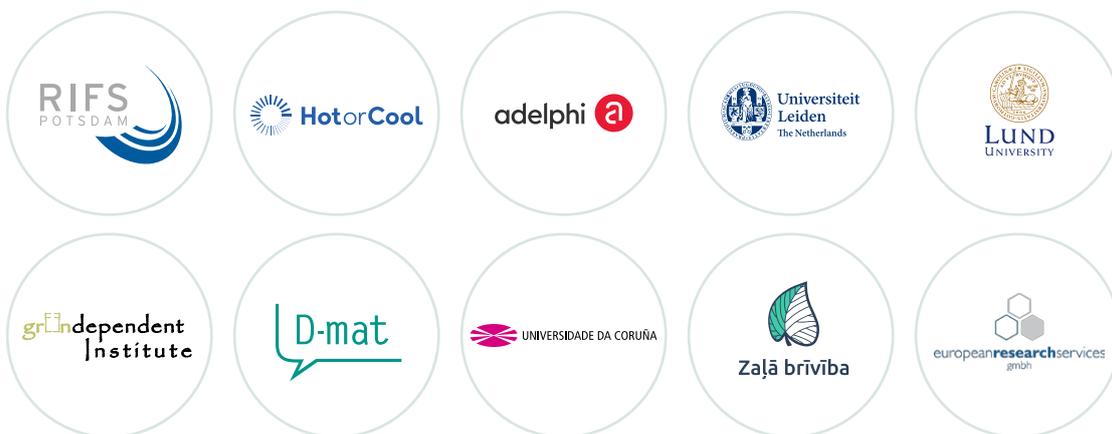
<https://doi.org/10.1016/j.spc.2024.07.018>.

Richter, J.L. et al. (2023) ““Rebound and Risks Summary Report” EU 1.5° LIFESTYLES (Policies and tools for mainstreaming 1.5° Lifestyles). – Deliverable D4.2.” https://onepointfivelifestyles.eu/sites/default/files/attachment/2024-01/ES_1.5_lifestys_Deliverable_4.2_final.pdf

PAR MUMS

“1,5 °C dzīvesveids ES” konsorcijs ir desmit pētniecības partneri (universitātes, pētniecības institūti, uzņēmumi un NVO) no Vācijas, Somijas, Ungārijas, Latvijas, Nīderlandes, Spānijas un Zviedrijas.

KONTAKTINFORMĀCIJA

Apmeklējiet projekta vietni:

<https://latvia.onepointfivelifestyles.eu/>

Sekoiet mums:

Mājaslapa: <https://www.zalabriviba.lv/>

Facebook: <https://www.facebook.com/ZalaBriviba>

Instagram: https://www.instagram.com/zala_briviba/

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/company/green-liberty-lv/>

TikTok: <https://www.tiktok.com/@zalabriviba>

Bluesky: <https://bsky.app/profile/greenlibertylv.bsky.social>

Sazinieties ar mums: info@zalabriviba.lv

Šis projekts ir saņēmis finansējumu no Eiropas Savienības pētniecības un inovācijas programmas “Apvārsnis 2020” saskaņā ar granta līgumu Nr. 101003880.

Par saturu pilnībā atbild autori. Tas var neatspoguļot Eiropas Savienības viedokli. Ne Eiropas Klimata, infrastruktūras un vides izpildaģentūra (CINEA), ne Eiropas Komisija nav atbildīga par dokumentā esošās informācijas izmantošanu.